

Ірина МАГА

**ВІКТОР РОМАНОВСЬКИЙ –
ВИДАТНА ПОСТАТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ АРХІВІСТИКИ**

Чільне місце в сучасній національній історіографії посідають персонологічні дослідження, біоісторіографічні розвідки, біобібліографічні студії. Персоніфікація українського архівознавчого процесу дозволяє повернути з небуття імена багатьох будівничих архівної справи, глибше осмислити їхнє місце в національній науці на тлі загальних закономірностей історіографічного процесу. Дослідження наукової біографії та творчої спадщини вчених-архівістів мають особливе значення з огляду на соціальні, пізнавальні та світоглядні функції системи архівних установ у державно-політичному, науково-культурному та духовному житті країни. Персонологічні дослідження сприяють всебічному розкриттю суперечливого процесу розвитку української архівістики на початку ХХ ст. – формування централізованої мережі архівних установ, розроблення теоретичних засад архівознавства, його термінологічного інструментарію тощо.

Дослідження щодо життя й діяльності вчених-архівістів, зокрема тих, наукові здобутки яких відверто ігнорувалися за доби радянського тоталітаризму, у контексті дисциплінарного оформлення національного архівознавства та становлення системи архівних установ репрезентують особливості тогочасного інтелектуального дискурсу та збагачують українську історіографію новими ресурсами фактичного та аналітичного характеру. До плеяди діячів і науковців, які доклали чимало зусиль до становлення централізованої системи архівних установ України та оформлення архівознавства в самостійну галузь знань, належить видатний історик-архівіст Віктор Олександрович Романовський.

В. О. Романовський народився у м. Глухові. У виписці з метричної книги за 1890 р. Різдва-Богородицької церкви Чернігівської духовної консисторії м. Глухова зафіксовано: "...родился Генваря четвёртого дня, а крещёнъ четырнадцатого дня Викторъ, родители его запасный старший писарь унтеръ офицерскаго званія Александръ Іосифовъ Романовскій, римско-католическаго исповеданія и законная жена его Анна Петрова дочь православного исповеданія..."¹. Батько вченого, Олександр Йосипович Романовський (1853 р. н.), був родом із селян Віленської губернії. У 1883 р., після звільнення з армійської служби в запас, оселився в м. Глухові та працював у канцелярії місцевої земської управи помічником бухгалтера. Про матір ученого, Ганну Петрівну (1863 р. н.), відомо тільки те, що походила вона з родини священнослужителя. Все життя вона провела у Глухові. Окрім Віктора, в сім'ї Романовських зростало ще двоє доньок – Юлія (1887 р. н.) і Зінаїда (1899 р. н.) та молодший син, Володимир (1894 р. н.). Найбільш тісні стосунки В. Романовський підтримував з молодшою сестрою, Зінаїдою, яка вчителювала в рідному Глухові. Росій-

ський дослідник В. Захаров у своїх працях репрезентує думку про шляхетне походження батьківської гілки роду В. Романовського². Усі життєві перипетії вченого та обмеженість документально зафіксованих відомостей про родовід науковця дійсно наштовхують на думку про непролетарське походження роду Романовських.

У 1900 р. Віктор Романовський вступив до восьмирічної Глухівської гімназії. Джерельна база для ретроспективи років його навчання у гімназії – досить скупа. Втім, достеменно відомо, що з дитинства він захоплювався музикою та серйозно займався хоровим співом³. Інформація, почерпнута з уривчастих споминів вченого, дає підстави стверджувати, що лише за допомоги земства він зміг здобути початкову освіту, а згодом – навчатися в університеті⁴. Глухівське земство, субсидуючи місцеву гімназію, звільняло від сплати за навчання дітей своїх працівників та надавало фінансову допомогу студентам-землякам. Відомо, що під час навчання в гімназії В. Романовський тісно спілкувався та підтримував дружні стосунки з майбутнім визнаним поетом-неокласиком і літературознавцем М. Зеровим⁵.

У 1909 р. В. Романовський вступив на медичний факультет Київського університету св. Володимира, але того ж року під впливом прослуханих лекцій М. Довнар-Запольського перевівся на історико-філологічний⁶. Успішне навчання в університеті, сумлінна праця в історико-етнографічному гуртку під керівництвом М. Довнар-Запольського посприяли обранню В. Романовського (1913) секретарем цього наукового осередку. Опрацьовуючи за методикою професора переписні книги, гуртківці ґрунтовно вивчали джерела з соціально-економічної історії. Але не всі студенти витримували таке навантаження. Зокрема, М. Зеров у власноруч складеній автобіографії писав: “...Довнар саджав всіх студентів за переписні та писцові книжки – бр... і досі гидко згадувати цього Довнара”⁷. На відміну від свого товариша, В. Романовський з честю витримав “муштру” М. Довнар-Запольського, а пізніше навіть використовував його методологічні засади у своїй творчій роботі. Саме під його впливом та поширених на початку ХХ ст. ідей позитивізму сформувався світоглядний підхід В. Романовського до розуміння історії, розкрився його дослідницький потенціал як архівіста, визначився спектр наукових пріоритетів. У 1913 р., в результаті опрацювання Румянцевського опису 1767 р., майбутній дослідник написав свою першу наукову працю – “Економічний устрій чернігівського полку в XVII–XVIII ст.”, за яку, згідно з рішенням Ради історико-філологічного факультету, був удостоєний золотої медалі⁸. З часів студентства В. Романовський продовжував цікавитися музикою та хоровим співом. Протягом 1910–1911 рр. відвідував усі концертні виступи університетського студентського хору. В. Романовському пощастило долучитися до реалізації творчих задумів великих подвижників української культури, фундаторів національних традицій у музиці М. Лисенка та О. Кошиця⁹. В університеті проявилися й організаторські здібності вченого. Так, він брав участь у діяльності Чернігівського земляцтва, був старостою курсу¹⁰.

1914 р. В. Романовський успішно склав державні іспити й отримав диплом I ступеня¹¹. Того ж року М. Довнар-Запольський звернувся до Ради історико-філологічного факультету Університету св. Володимира з такими

словами: “Честь имею обратить внимание факультета на окончившего курс В. А. Романовского. Г[осподин] Романовский на продолжении 4 лет упорно занимался русской историей, принимал деятельное участие в практических занятиях у меня и у пр[иват-] доц[ента] Данилевича, им напечатана статья “Хозяйства Любечской сотни на монастырских землях в 1767 г.”¹², написано сочинение на тему “Черниговский полк” по Румянцевской описи, удостоенное золотой медали...”¹³. З урахуванням зазначених поважним професором заслуг В. Романовського рішенням попечителя Київського учбового округу його було залишено при університеті для підготовки до професорської діяльності при кафедрі російської історії терміном на 2 роки, але без стипендії¹⁴.

Це змусило молодого науковця шукати роботу. 23 листопада 1914 р. В. Романовський отримав посаду помічника вченого-архівіста в Київському центральному архіві для давніх актових книг при Університеті св. Володимира¹⁵. Під безпосереднім керівництвом І. Каманіна він працював в архівній установі до середини червня 1918 р., отримуючи за свою роботу скромну платню (а на той час він уже мав сім'ю) – 1200 рублів на рік¹⁶. Отож, паралельно з науково-дослідницькою роботою як історика, розпочалася діяльність В. О. Романовського і на терені архівістики.

Молодий дослідник віддавав багато часу науково-пошуковій та викладацькій роботі, громадсько-політичній діяльності. Він відвідував засідання гуртка “Молодої Академії”, що діяв при Київському університеті. У 1915 р., за власними свідченнями, вступив до партії кадетів та перебував у її лавах до 1917 р.¹⁷ Документи, що відклалися в судово-слідчих справах В. Романовського, містять інформацію про те, що з 1916 по 1930-ті [? – І. М.] рр. він, як і багато інших викладачів університету, був причетний до масонської ложі. Разом з Ю. Вагнером, П. Смирновим, П. Лапинським, В. Яворським входив до ложі “Пробудження”¹⁸. За доби Української Держави В. Романовський кілька місяців працював у інформаційному відділі Міністерства праці¹⁹. Згодом приналежність В. Романовського до цих організацій та установ була використана каральними органами радянської влади в надуманих проти нього звинуваченнях.

У червні 1918 р. В. Романовський дістав можливість продовжити навчання в магістратурі з призначеною від міністерства освіти стипендією²⁰. Він звільнився з архіву, але поточної роботи не стало менше. Окрім основної роботи – написання дисертації, професорський стипендіат викладав в університеті, Київському археологічному інституті та Українській академії мистецтв. Разом із М. Довнар-Запольським, І. Каманіним, Н. Полонською, В. Базилевичем, Г. Білоцерківським В. Романовський ініціював створення на історико-філологічному факультеті Київського університету “Спіль-

Віктор Романовський

ки істориків, археологів і архівістів”²¹. У цей час він активно співпрацював з ВУАН. З 1919 р. брав участь у роботі двох Комісій – по складанню історико-біографічного словника видатних діячів України та Історико-географічній²², а згодом – і Комісії західноєвропейського права²³. 1 березня 1920 р. В. Романовський у присутності виконуючого обов’язки декана факультету А. Лободи, секретаря факультету Є. Рихліка та членів історико-філологічного факультету В. Іконнікова, О. Покровського, П. Смирнова, В. Кордта, О. Грушевського, Н. Полонської, М. Птухи та В. Ляскоронського витримав іспит на ступінь магістра російської історії²⁴. Багато сил і часу учений віддавав у цей період науково-дослідницькій і педагогічній роботі. За власними свідченнями, саме через фінансову незабезпеченість він не зміг навіть своєчасно “нормально закінчити дисертацію”²⁵.

Після смерті І. Каманіна, 25 січня 1921 р., рішенням Архівної наради при Українській академії наук, В. Романовського було призначено тимчасовим заступником завідуючого Центральним архівом давніх актів у Києві (КЦАДА), а з лютого того ж року, після остаточного перепідпорядкування архіву УАН (ВУАН), – його завідуючим. Відтак, на початку 1920-х рр. В. Романовський безпосередньо долучився до створення національної централізованої системи архівних установ (попередньо домагався підпорядкування очолюваної ним установи Центральному архівному управлінню), спрямовував наукову роботу архіву, забезпечував збереження архівних документів, розробляв правила їх описування та підготовки до публікації тощо.

“Перехід” КЦАДА з-під відома Київського університету (на той час – уже Вищий інститут народної освіти – ВІНО) до УАН був тривалим та доволі болісним. Університетське керівництво вважало архів своєю структурною одиницею і допоміжною установою, а основне завдання співробітників архіву вбачало в обслуговуванні студентів та професури історико-філологічного факультету. На думку правління ВІНО, “...втручання в життя Архіву вищих установ виявилось в затрудненні спеціалістам працювати в Архіві і вони мусили перервати свою працю, залишаючи вільне місце службовцям архіву у їх праці складання описів”²⁶. Зрозуміло, що одночасно проводити наукове описування актових книг, займатися впорядкуванням фондів архіву та виконувати запити дослідників було складно. Між тим, В. Романовський, керівництво Академії наук і Головного архівного управління до пріоритетних завдань архівної установи відносили впорядкування архівних фондів та наукове описування архівних документів.

Працювати на новій посаді В. Романовському було непросто. Давалася ознаки складна психологічна атмосфера в колективі. Проте, попри штатну некомплектованість та фінансову скруту (заробітна плата не виплачувалась місяцями), ціною власного ентузіазму, постійних компромісів, а подеколи – й конформізму молодому завідувачу вдалося досить швидко налагодити роботу очолюваної ним установи. Разом з АК ВУАН В. Романовський розробив план організаційної та наукової роботи архіву. Серед його нагальних завдань були такі: укладання топографічного покажчика розміщення архівних справ, алфавітного каталога до бібліотеки архіву; упорядкування й облік архівних фондів; впровадження нової форми опису

актових книг; складання довідкового апарату до документів фондів архіву, насамперед актових книг.

Виконання технічних робіт та впровадження в життя наукових розробок відбувались у КЦАДА з певними ускладненнями, оскільки залежали від різних інституцій (з огляду на наукове співробітництво та фінансове забезпечення). Так, у вересні 1922 р. В. Романовський у листі до Д. Багалія писав: "...Користуюся нагодою, щоб... просити Вас і надалі взяти наш Архів у свою оборону й протекцію. Діло в тому, що наш Архів давніх актів лічиться під керуванням ВУАН в науковому відношенню, а в адміністративному підлягає Главарху... Не дивлячись на це, Академія Наук вважає можливим ламати наш окремий бюджет, і гроші, які надсилає Главпрофобр, тільки частково попадають Архіву давніх актів. Я гадаю, що Науковий комітет, затверджуючи окремий бюджет Архіву, не мав на увазі такого становища. Тому ... ми всі, співробітники Архіву, просимо Вас з'ясувати цю справу і добитися щоб: 1. Архів давніх актів мав окремий бюджет. 2. Щоб гроші надсилалися на адресу Архіву (Київ. Архів давніх актів при ВУАН, Керівничому). 3. Щоб залишити нас, як ми зараз єсть, під Главархом, а наукове керування залишити за Академією"²⁷.

Постановою Раднаркому УСРР від 3 січня 1923 р. про "Центральне Архівне Управління" завідування всією архівною справою було передано з відома ГАУ при Народному комісаріаті освіти до Центрального архівного управління (далі – ЦАУ або Укрцентрархів) при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті (ВУЦВК), а з 1 жовтня 1924 р. рішенням ВУЦВК до системи центральних архівних установ УСРР було включено і КЦАДА²⁸. ВУАН негативно відреагувала на таку зміну. Тож В. Романовському довелося віддати чимало часу та сил обґрунтуванню необхідності збереження архіву взагалі, потім – "вибиванню" коштів на його утримання, а згодом – боротьбі за виконання прямих обов'язків архівістів – наукове опрацювання документів.

Одним із каменів спотикання між Академією наук і Центрального архівного управління було право на видання архівних документів, яке після підпорядкування КЦАДА ЦАУ надавалося тепер і останньому. ВУАН продовжувала відстоювати свої інтереси щодо КЦАДА і наполягала на поверненні архіву до відома Наркомосу. У березні 1924 р. В. О. Романовський у листі до Д. І. Багалія писав: "...Зараз Архів передано до повного розпорядження Археографічної Комісії, яка, здається, буде претендувати не тільки на наукове керування нами (проти цього ми не висловлювалися ніколи), але і на адміністративно-господарчий контроль. Це, мені здається, вже порушує той статус, на який згодився Центральний архів, бо загрожує небезпека, що архівні службовці будуть перевернуті в підручних Археографічної Комісії, будуть з вимог Комісії вибирати акти до видання, а свою чисто архівну роботу – розбирання, опис, систематизацію архівного матеріалу – занегають..."²⁹. Д. Багалій, архівіст із майже піввіковим стажем, відкрито підтримав керманіча архіву. На думку Д. Багалія, підпорядкування архіву ВУАН порушувало основний принцип централізації всіх архівних фондів та управління архівною справою, а претензії АК ВУАН на чолі з М. Грушевським на безпосереднє управління діяльністю КЦАДА

були безпідставними, оскільки обидві установи мали різні завдання (архівні установи збирають, розбирають, описують архівний матеріал, а археографічні комісії їх видають), а право на видання не повинне бути предметом конфлікту, бо “актів вистачить на ціле покоління”³⁰. Не вдаючись у деталі особистісних непорозумінь між М. Грушевським і О. Грушевським, з одного боку, та Д. Багалієм і В. Романовським, з іншого, об’єктивних відмінностей позицій між ВУАН та Укрцентрархівом щодо принципу централізації в архівній галузі та відповідного підпорядкування КЦАДА, зазначимо тільки, що В. Романовському довелося вкотре зайняти посередницьку позицію між ВУАН та Укрцентрархівом.

У грудні 1924 р. у Харкові відбулася I Всеукраїнська нарада архівних працівників. В. Романовський узяв участь в обговоренні низки доповідей: В. Барвінського – “Концентрація архівних матеріалів”, Д. Багалія – “Науково-видавнича діяльність архівів”, О. Водолажченко – “Підготовка архівних працівників”. Учений був категорично проти перевезення документів з Київського архіву давніх актів до Харкова. Він вважав, що концентрацію архівних документів необхідно здійснювати з позицій доцільності, а відтак, архівні фонди, що стосуються Правобережної України, у тогочасній столиці “будут не на месте”³¹. У дискусії, що виникла після доповідей Д. Багалія та О. Водолажченко, В. Романовський розкрив проблеми, які виникають при підготовці документів для подальшої публікації. Він пов’язував їх з низьким рівнем підготовки працівників архівних установ та запропонував заснувати при архіві Школу архівістів³². У травні 1926 р. В. Романовський став делегатом з правом дорадчого голосу I Всеукраїнського з’їзду архівістів, де також активно дискутував з актуальних питань тогочасної архівістики, зокрема архівного описування³³.

Багато уваги вчений приділяв розробленню проблем камеральної та едиційної археографії, оскільки вважав, що наукова публікація документів є одним із головних завдань архівістів³⁴. В. Романовський брав участь у роботі нарад завідуючих центральними архівами та Всеукраїнської наради завідуючих центральними та крайовими історичними архівами, що відбулись, відповідно, у жовтні 1926 р. та у травні 1928 р.³⁵ З великою відповідальністю він поставився до пропозиції Центрального архівного управління взяти участь у роботі Всеукраїнських курсів з архівознавства (1926), самостійно розробив програму курсу “Історія архівної справи в Росії та на Україні”.

Високий професіоналізм, практичний досвід роботи в архівній галузі та певний статус серед тогочасних архівістів дозволили В. Романовському взяти участь у розробленні положення про Київський центральний архів давніх актів. В одному з пунктів проекту він визначив його місце в системі тогочасних архівних установ, насамперед як наукового осередку, для праці в якому “вчені-архівісти та архівні регістратори повинні знати археографію, архівознавство та інші історичні дисципліни, володіти староукраїнською, латинською та польською мовами, а також знати слов’яно-руську та латино-польську палеографію”³⁶. 1928 р., у результаті тривалих перипетій, В. Романовському вдалося домогтись остаточного підпорядкування Архіву давніх актів Укрцентрархіву, збереження його самостійного

статусу та затвердження нової назви – “Центральний архів стародавніх актів в м. Києві”³⁷. Одноименна збірка стала своєрідним підсумком багаторічної наукової та практично-організаційної роботи В. Романовського у КЦАДА³⁸.

Під час перебування на керівній посаді В. Романовський вдумливо і послідовно проводив архівно-технічну роботу, впроваджував нові методики зберігання, описування та публікації архівних документів тощо. За період з 1921 по 1931 рр. учений опублікував близько 20 наукових розвідок з архівознавства, у тому числі підписані криптонімами – “В.”, “В. Р.”, “В. Р-ський” та псевдонімами – “Пан Малиновський” і “Vigilaus”. Вони репрезентовані у вигляді підручника “Нариси з архівознавства. Історія та практика архівної справи на Україні”³⁹ (далі – “Нариси”), правил публікації історичних пам’яток, а також архівознавчих статей та інформаційних повідомлень, опублікованих на шпальтах часописів і в збірках наукових праць. У працях В. Романовського розглянуто найрізноманітніші проблеми архівістики: історії архівних установ, питань історії формування фондів, їхнього впорядкування, збереження, класифікації, комплектування та описування (архівних фондів та колекцій), організації роботи із джерелами (від камерального описування до актуалізації документа).

До першої групи належать статті вченого, присвячені історії КЦАДА, де їх автор висвітлив 75-річну історію архіву (від моменту його заснування – 1852 р.). Він торкнувся передусім питань діяльності архіву в період визвольних змагань в Україні, за радянських часів, перепідпорядкування архіву, його входження до новоствореної системи центральних установ Укрцентрархіву. Окрім того, розкрито склад фондів його трьох основних структурних одиниць – відділів (стародавніх актових книг, різнорідних грамот і колекцій, архівних матеріалів установ Київщини XVIII ст.), ідеться про впорядкування колекцій документів, історію описування актових книг. На думку В. О. Романовського, актовий матеріал архіву з огляду на наявну в ньому інформацію представляв собою невичерпну базу вивчення соціально-економічної історії України. Загалом, учений висвітлив діяльність КЦАДА не тільки як центру зберігання документів, а передусім як провідного осередку вивчення, архівного описування та видання важливих писемних пам’яток української історії. Низку розвідок В. О. Романовський присвятив огляду та аналізу окремих архівних фондів та колекцій. Цими працями він спростував усталену в історичній науці думку про те, що пожежі 1748 та 1784 рр. спричинили загибель усіх архівів урядових установ Лівобережжя XVIII ст. Уцілілі та віднайдені вченим документи дають можливість ретроспективно відтворити особливості соціально-економічних відносин в Україні періоду Гетьманщини, зокрема у сфері фінансів, торгівлі та податків⁴⁰. Таким чином, науковий доробок В. О. Романовського в галузі дослідження історії архівної справи та архівних установ, комплектування останніх документами, стану їхнього зберігання були предметом дослідження вченого як з історичного боку, так і з точки зору архівознавства та джерелознавства. Він вивчав історію архівних документів крізь призму історії діяльності установ, з яких вони вийшли, аналізував

історію формування окремих фондів, колекцій тощо. Все це передувало практичній роботі з документами.

Серед дописів В. О. Романовського важливе місце посідають рецензії та огляди. Вони вдало репрезентують критично-аналітичний стиль його мислення. Добре знання польської мови прислужилося йому при написанні кількох статей-рецензій археографічного спрямування на польський фаховий часопис “Archejon”⁴¹ та розвідку одного з його дописувачів – Ю. Семенського⁴². Не залишилися поза увагою вченого і видання Археографічної комісії УАН “Український археографічний збірник”⁴³ та відома праця М. Бельчикова “Теория археографии”⁴⁴.

До іншого напрямку наукових студій В. О. Романовського належать праці, в яких порушено питання, що стосуються, на його думку, основного завдання архівістів – підготовки документів до друку, їх наукового використання і тривалого зберігання. У них подано методичку опрацювання архівних документів (описування, систематизація, складання покажчиків), ідеться про засоби їхнього фізичного збереження (консервація, умови зберігання). Розвиток історичної науки та її архівної галузі вимагав кардинальної реорганізації описувальної системи, застосовуваної в тогочасній архівній практиці. Позитивним змінам у цьому напрямі сприяв саме В. Романовський. Насамперед, ідеться про розроблення вченим “спрощеного” (полегшеного) способу описування, який дозволяв за короткий проміжок часу докладно описувати значну кількість архівних документів. Водночас він вказав на види архівних актових матеріалів, які потребували детального описування, а саме: акти верховної влади та державного управління (королівські грамоти, універсали, декрети, укази, дипломи, жалувані грамоти та ін.); сеймові ухвали, конституції, інструкції послам; акти, які торкалися історії відомих шляхетських родів, описувались із зазначенням всіх імен, назв місцевостей, маєткових справ. Оскільки розподілити документи за фондами й описати кожен фонд окремо було неможливо через відсутність у справах обкладинок, подеколи – початку або кінця тексту, через переплутаність або непронумерованість сторінок, В. О. Романовський запропонував робити розширений опис кожної справи на окремих картках. Учений розробив детальну інструкцію щодо описування архівного матеріалу такого роду⁴⁵. Окрім швидких темпів описування, новий метод дозволив віднайти чималу кількість раніше не описаних справ з архівів Малоросійської Колегії, Генеральної Військової Канцелярії, Генерального Суду тощо.

Учений долучився також до вивчення таких тогочасних актуальних питань, як збереження архівних документів, консервація і реставрація пошкоджених грамот, “стовпців”, боротьба зі шкідниками документів. Як архівіст-практик, він запровадив у роботу розроблені ним і його колегами профілактичні методи збереження архівних документів, а також механічної та хімічної очистки паперової основи документів, технології консервації ушкоджених грамот тощо. Цим питанням учений присвятив низку статей⁴⁶. Докладні рекомендації щодо реставрації та консервації архівних документів В. Романовський подав у статті “Консервація пошкоджених грамот”, наголошуючи, що спосіб консервації залежить від носія інформації, на якому написано грамоту чи акт (пергамент або папір). Окрему роз-

відку вчений присвятив збереженню “стовпців”, методам їхньої консервації. У рецензії на статтю К. Ушакової він піддав сумніву запропонований авторкою метод консервації “стовпців”, а саме: опрацювати “стовпці” в обкладинки і робити з них книги. На його думку, краще було б скласти аркуші у стопи по сторінках, а стопи – у спеціальні теки. Впорядковані таким способом “стовпці” дослідник міг би опрацювати, перегортаючи сторінки як у альбомі. Праці, в яких В. О. Романовський обґрунтував різні способи консервації та реставрації документів, на той час були надзвичайно актуальними, своєчасними і корисними для широкого загалу архівістів. Зрештою, вони не втратили свого значення й донині.

Низку праць В. Романовський присвятив безпосередньо практичній роботі дослідників з документами, їхній атрибуції, аналізу, описуванню та підготовці до друку. Так, у статті “Наукова праця архівіста” вчений твердив, що жодну серйозну наукову розвідку не можна підготувати без виявлення й використання вагової джерельної бази. Це можливо зробити тільки за умови, коли архівісти допоможуть дослідникові віднайти весь комплекс необхідних джерел. При цьому останні повинні вміти відрізнити “першорядне від другорядного, справжнє від підробленого”⁴⁷. Попереднє ознайомлення з документами, їхнє опрацювання (складання описів, покажчиків тощо) й тлумачення дають можливість правильно систематизувати та “розмістити” документи. В. О. Романовський був переконаний, що лише за умови попереднього проведення архівістами наукової роботи можна публікувати грамотно археографічно опрацьовані документи та тематичні збірники документів. У процесі камеральної та едиційної роботи археографи повинні визначати оригінальність документа, його зовнішній вигляд, характеристику паперу тощо. Вчений вважав, що, опрацюючи документи перед виданням, архівісти та археографи повинні “вивчити весь архівний матеріал, вибрати найбільш важливі для друку, а про решту документів повідомити коротко, виклавши їх зміст і давши наукову оцінку”⁴⁸. Головне завдання наукового археографічного видання, на його думку, – це подання всіх відомостей за темою, до яких мають бути складені покажчики (іменний, географічний, предметний), а також словник юридичних термінів при студіюванні дипломатичних актів⁴⁹. Учений детально зупинився на таких питаннях, як система цитування документів та техніка приміток. Зокрема, В. О. Романовський вважав, що зазначити назву архіву, номер фонду, справи та аркуша – недостатньо. З такої “глухої” легенди дослідник не знатиме, з якого саме фонду (назва) та з якої справи (назва) взято документ. В. О. Романовський застерігав архівістів та археографів від висновків, які базуються на поодиноких фактах, що часто мають епізодичний характер і не є типовими.

Отже, проблеми, пов’язані з вивченням історії архівних установ та їхніх фондів, класифікацією, консервацією та іншими методиками збереження документів для подальшого їх опрацювання та публікації склали пріоритетний напрям наукових студій В. О. Романовського в київський період творчості. Водночас, питання архівістики залишались у колі зацікавленень ученого і надалі. Власний теоретичний та практичний досвід опрацювання джерел вчений втілював у своїх наукових дослідженнях, у

публікаціях у вигляді збірників документів та при розробленні настанов для молодих дослідників.

Нині найбільшим здобутком науково-дослідної роботи В. Романовського в галузі архівознавства прийнято вважати “Нариси”. Їх вирізняють сучасний підхід до визначення дефініції архівознавства, принцип викладення фактичної й аналітичної інформації та запропонованих методів роботи з архівними документами. Не втратила своєї ваги й авторська концепція подання навчального матеріалу. Підручник В. О. Романовського суттєво вплинув на подальший розвиток архівознавчої науки та архівної справи, став основою для видання в незалежній Україні першого національного підручника з архівознавства⁵⁰. І до сьогодні “Нариси” не втратили свого наукового і дидактичного значення, а традиції національної архівознавчої думки, започатковані вченим на початку ХХ ст., продовжують втілюватися в працях сучасних авторів⁵¹.

Наприкінці січня 1931 р. у результаті сфабрикованої справи “Київський обласний центр дій” В. Романовського було вдруге заарештовано, але через 10 місяців за відсутністю доказів – звільнено⁵². Того ж року на II Всеукраїнському з’їзді архівістів ученого було звинувачено в обстоюванні “теорії техніцизму”, “об’єктивного документалізму” та “формального аналізу”, що стало підставою для звільнення науковця з усіх керівних посад. До 1934 р. В. Романовський продовжував працювати у соціально-економічному відділі ВУАН. Багато часу він приділяв вивченню джерел з історії господарського устрою Гетьманщини в XVII–XVIII ст., опрацював та підготував до друку в 1929 р.⁵³ “Переписні книги 1666 р.”. Затримка з публікацією цього видання пов’язувалась зі змістом передмови, оскільки, на думку видавців, була написана “формальним методом з ухилом до об’єктивізму”⁵⁴, і тільки після “необхідного” доопрацювання вона вийшла друком у 1933 р.⁵⁵ Згодом на основі цих документів були написані кандидатська та докторська дисертації вченого.

У квітні 1935 р. В. Романовського на підставі ст. 54–10 Карного кодексу УСРР знову заарештували, звинувачуючи у співробітництві з урядом П. Скоропадського, членстві в контрреволюційних організаціях “Азбука”, “Національне об’єднання”, організації друкованого органу “Союзу відродження Росії” – “Відродження”, зв’язках з керівниками “Спілки вивільнення України”. Вирок – 5 років ув’язнення.

З 1940 по 1947 рр. учений працював у Карагандинському вчительському інституті. У надзвичайно несприятливій та складній психологічній атмосфері, не маючи під руками необхідної літератури, він зумів налаштуватися на педагогічну та наукову роботу. У листі до Н. Полонської-Василенко (1940 р.) він писав: “...В 50 лет приходится начинать жизнь сначала...”⁵⁶. У ці роки, які співпали з драматичними подіями Другої світової війни, історик продовжував працювати над дисертацією, виступав з лекціями в госпіталах, написав ґрунтовну статтю про Київський університет, його бібліотеку, музеї та Архів давніх актів, яка, на жаль, вийшла в дуже скороченому вигляді⁵⁷. В особовому фонді вченого зберігається рукописний варіант розвідки⁵⁸, який дозволив нам зробити такі висновки. У липні 1942 р. у листі до М. Гудзія вчений зазначив: “...О докторской диссертации писал в

Ташкент С. Богоявленському... Рецензентами будут Пичета В. и Готье Ю. .... он великий знаток книг, а у меня ведь тема по переписным книгам Украины 1666 года, которые составлялись московскими писцами. Дело задерживается отсутствием бумаги и некоторых книг..."⁵⁹. Одразу після закінчення війни вчений звернувся до органів влади з проханням зняти з нього судимість та дозволити проживання ближче до культурних центрів. Однак у поверненні до України йому відмовили. Навіть переїхати до Ставрополя історика було дозволено не відразу. Це мотивували тим, що його, буцімто, немає ким замінити в Караганді⁶⁰. Попри все, у 1946 р. історик захистив у Московському педагогічному інституті кандидатську дисертацію "Борьба за финансовую автономию Украины в 60-х годах XVII века". Із 1947–1948 навчального року своє подальше наукове життя він пов'язав зі Ставропольським педагогічним інститутом. У 1948 р. В. Романовський захистив докторську дисертацію "Очерки по истории государственного устройства Украины во второй половине XVII ст."⁶¹, у якій на основі статистичних підрахунків проаналізував рівень економічного розвитку українських міст і сіл Лівобережної України кінця XVII ст. 24 травня 1949 р. після "беспрецедентной затяжки"⁶² на засіданні Вченої ради Московського міського педагогічного інституту було прийнято рішення про присвоєння вченому ступеня доктора історичних наук. Вища атестаційна комісія при Міністерстві вищої освіти СРСР 17 червня 1950 р. ухвалила попереднє рішення й одночасно затвердила його у званні професора⁶³.

У наступні роки В. О. Романовський продовжував займатися розробленням питань історіографії та декабристознавства, соціально-економічних проблем історії Гетьманщини другої половини XVII – початку XVIII ст., вичав історію окремих регіонів Російської Федерації (Ставропілля, Північного Кавказу). Окрім багатопланової науково-педагогічної діяльності, він займався організаторською роботою, обіймаючи з 1955 р. і до останніх днів життя посаду завідувача кафедри історії Росії Ставропольського педагогічного інституту⁶⁴. Взнявши за зразок історико-етнографічний гурток М. Довнар-Запольського, вчений організував та керував на факультеті історичним гуртком, що займався вивченням окремих проблем феодалізму, здебільшого аграрних. Він також докладав чимало зусиль до роботи з аспірантами-істориками⁶⁵.

В. О. Романовський неодноразово звертався до вищих органів влади з проханням зняти судимість, однак був реабілітований лише посмертно, в 1989 р., на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. "Про додаткові заходи щодо відновлення справедливості у ставленні до жертв репресій, які мали місце в період 1930–1940-х і на початку 1950-х років"⁶⁶.

Помер видатний історик-архівіст, 16 лютого 1971 р., на 82-му році життя, у Ставрополі, там же й похований. Особовий архівний фонд В. Романовського та його бібліотека не збереглися в цілісному вигляді. Багато книг та рукописних документів утрачено назавжди, деякі з них потрапили до приватних осіб. Архів історика був прийнятий на зберігання Державним архівом Ставропольського краю лише в 1987 р. Таким чином, як доля

вченого, так і його наукова спадщина однаково драматичні. Праця всього його життя – докторська дисертація – лишається неопублікованою.

За часів незалежності України ім'я Віктора Олександровича Романовського повернулося на Батьківщину й по праву посіло чільне місце в історії української архівістики. Традиції національної архівознавчої думки, започатковані вченим на початку ХХ ст., вплинули на формування сучасної централізованої системи архівних установ України та сприяли виокремленню архівознавства в самостійну систему наукових знань.

¹ Державний архів Ставропольського краю (далі – ДАСК), ф. Р-6007, оп. 1, спр. 477.

² *Захаров В.* Виктор Александрович Романовский (1890–1971). К 110-летию со дня рождения // Сборник русского исторического общества. – № 2 (150). – М.: Русская панорама, 2000. – С. 258; *Його ж.* Виктор Александрович Романовский (1890–1971) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Число 5] / Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Збірка наукових праць на пошану академіка НАН України В. А. Смолія: У 2 ч. / Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко, Ю. А. Пінчук. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2000. – Ч. 1. – С. 418; *Його ж.* Романовский Виктор Александрович (1890–1971) // Российские исследователи Кавказа. История, археология, этнография. – Вып. 21. – Москва – Армавир, 2000. – С. 3.

³ ДАСК, ф. Р-6007, оп. 1, спр. 134.

⁴ ЦДАГО України, ф. 263, спр. 64454, арк. 2.

⁵ ЦДАМЛМ України, ф. 28, оп. 1, спр. 1, арк. 24–24 зв.

⁶ ДАСК, ф. Р-6007, оп. 1, спр. 479.

⁷ ЦДАМЛМ України, ф. 28, оп. 1, спр. 206, арк. 21.

⁸ Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 469, спр. 225, арк. 31.

⁹ ДАСК, ф. Р-6007, оп. 1, спр. 134, арк. 1–1 зв.

¹⁰ Там само, спр. 105, арк. 9.

¹¹ Там само, спр. 483.

¹² *Романовский В.* Хозяйства крестьян Любечской сотни в 1767 г. // Юбилейный сборник историко-этнографического кружка. – К., 1914. – С. 81–89.

¹³ Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 353, спр. 97, арк. 5.

¹⁴ Там само, оп. 363, спр. 97, арк. 1; оп. 479, спр. 25, арк. 8 зв.–9.

¹⁵ Там само, оп. 479, спр. 25, арк. 8 зв.–9.

¹⁶ Там само, оп. 479, спр. 25, арк. 8 зв.–9; ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 66855, т. 1, арк. 90 зв.

¹⁷ ЦДАГО України, ф. 263, спр. 64454, арк. 14.

¹⁸ Там само, спр. 64454, арк. 2, 13; спр. 66855, т. 1, арк. 54–55.

¹⁹ Там само, спр. 66855, т. 1, арк. 9 зв., 77; т. 2, арк. 20, 102.

²⁰ Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 469, спр. 395, арк. 4 зв.

²¹ Там само, оп. 465, спр. 1298, арк. 175.

²² ІР НБУВ, ф. Х, спр. 6349; Академічна комісія для складання біографічного словника діячів України // БВ. – 1923. – Ч. 4. – Стб. 82; Інституції та товариства Української Академії наук (січень–квітень) 1919 р. // Наше минуле. – 1919. – № 1–2. – С. 167.

²³ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 11864, 11625, 11614, 11615.

²⁴ ДАСК, ф. Р-6007, оп. 1, спр. 486, арк. 1–3.

²⁵ Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 1307, арк. 110.

- ²⁶ Там само, ф. Р-346, оп. 1, спр. 14, арк. 22.
- ²⁷ ІР НБУВ, ф. 1, спр. 46187, арк. 1.
- ²⁸ *Мітюков О. Г.* Радянське архівне будівництво на Україні (1917–1973). – К.: Наукова думка, 1975. – С. 50.
- ²⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 162, арк. 17–17 зв., 18.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Там само, спр. 117, арк. 33.
- ³² Там само, арк. 42 зв.
- ³³ Там само, спр. 254, арк. 100–102, 190.
- ³⁴ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Харків: Видання ЦАУ УСРР, 1927. – С. 4, 5, 135.
- ³⁵ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 257, арк. 20–21 зв., 22, 23; спр. 654, арк. 3, 120–123; спр. 655, арк. 3, 16, 26.
- ³⁶ Там само, 162, арк. 20 зв.; спр. 261, арк. 4–4 зв.
- ³⁷ Там само, спр. 638, арк. 19 зв., 20 зв.
- ³⁸ Центральний архів стародавніх актів у Києві. Зб. статей за ред. *В. О. Романовського*. – К.: видавництво ЦАУ. – 1929. – 223 с.
- ³⁹ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Харків: Видання ЦАУ УСРР, 1927. – 170 с.
- ⁴⁰ *Його ж.* Архів стародавніх актів та його фонди // Центральний архів стародавніх актів у Києві. – К., 1929. – С. 6.
- ⁴¹ *Романовський В.* Рец.: “Archejon” – науковий журнал, присвячений архівним справам. Томи I та II. Варшава, 1927 // АС. – Х., 1928. – Кн. 7. – С. 84–86; *Його ж.* Рец.: “Archejon” – науковий журнал, присвячений архівним справам. Т. III. Варшава, 1928 // АС. – Х., 1928. – Кн. 8. – С. 80–82; *Його ж.* Рец.: “Archejon” – науковий журнал, присвячений архівним справам. Т. IV. – Варшава, 1928 // АС. – Х., 1931. – Кн. 4 (15). – С. 94–95.
- ⁴² *Його ж.* Рец.: Семенський Ю. Видавнича символіка. Проект встановити єдність. Варшава, 1928. // АС. – Х. – 1928. – Кн. 7. – С. 86–87.
- ⁴³ *Його ж.* Рец.: Український археографічний збірник. Видала АК УАН // АС. – 1928. – Кн. 5–6. – С. 106–114.
- ⁴⁴ *Його ж.* Рец.: Бельчиков Н. Теорія археографії // АС. – 1930. – Кн. 3 (14). – С. 134–138.
- ⁴⁵ *Його ж.* Архів стародавніх актів та його фонди // Центральний архів стародавніх актів у Києві. – К., 1929. – С. 29–31.
- ⁴⁶ *Романовський В.* Консервація пошкоджених грамот // АС. – 1930. – Кн. 2 (13). – С. 65–71; *Його ж.* Боротьба з архівними шкідниками // АС. – 1927. – Кн. 4. – С. 35–38; *Його ж.* З архівної техніки. Про переховування Московських приказних “стовпців” // АС. – 1931. – Кн. 4 (15). – С. 76–78.
- ⁴⁷ *Романовський В.* Наукова праця архівіста // Червоний архівіст. Бюлетень Київського губерніального архівного управління. – 1925. – Ч. 1–2 (січень). – С. 11.
- ⁴⁸ *Його ж.* Вміло користуватися історичними джерелами // Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР. – К., 1960. – № 2 (40). – С. 46.
- ⁴⁹ *Його ж.* Наукова праця архівіста // Червоний архівіст. Бюлетень Київського губерніального архівного управління. – 1925. – Ч. 1–2 (січень). – С. 14.
- ⁵⁰ Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Редкол.: Я. С. Калакура (гол. ред.) та ін. – К., 1998. – 316 с.

⁵¹ Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – К., 2002. – 356 с.; Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. – К.: Видавн. дім “КМ Академія”, 2002. – 612 с.; Хрестоматія з архівознавства: Навч. посіб. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. / Упоряд.: Г. В. Боряк та ін. – К.: Видавн. дім “КМ Академія”, 2003. – 408 с.

⁵² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 64454, арк. 49.

⁵³ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 867, арк. 175.

⁵⁴ ІР НБУВ, ф. X, спр. 8158, арк. 24.

⁵⁵ Переписні книги 1666 р. / Відпов. Редактор В. О. Романовський. – К.: Видання ВАУН, 1933. – 448 с.

⁵⁶ ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 235, арк. 1 зв.

⁵⁷ *Романовский В.* Киевский архив древних актов // Исторический журнал. – 1944. – № 5–6. – С. 92–93.

⁵⁸ ДАСК, ф. Р-6007, оп. 1, спр. 120, 121.

⁵⁹ ЦДАМЛМ України, ф. 10, спр. 140, арк. 1.

⁶⁰ ДАСК, ф. Р-6007, оп. 1, спр. 521.

⁶¹ Там само, спр. 497, арк. 5.

⁶² Там само, спр. 309; спр. 497, арк. 11.

⁶³ Там само, спр. 497, арк. 8–9.

⁶⁴ Там само, спр. 548; спр. 502, арк. 52.

⁶⁵ Там само, спр. 160, арк. 1–2; спр. 540, арк. 2; *Романовский В.* Научная работа исторических кафедр Ставропольского педагогического института в 1949–1950 учебном году // Вопросы истории. – 1950. – № 12. – С. 44.

⁶⁶ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 66855, т. 1, арк. 145–145 зв.

Maha I.

Victor Romanovskiy as an Outstanding Figure of Ukrainian Archival Affairs

The article contains the description of life and creative development of V. Romanovskiy, a well-known historian and archivist, his essential contribution to the development of the national archival thought, formation of the centralized archival institutions system of Ukraine.